
Sven Widmalm

Kulturhistorisk medieforskning: Ett strategiskt alternativ?

FENOMENET ”KULTURHISTORISK MEDIEFORSKNING” kan betraktas ur såväl strategiska som vetenskapliga synvinklar. Eftersom jag själv inte tillhör fältet utan snarare arbetar inom vetenskapshistoria och ”vetenskapsstudier” väljer jag att främst kommentera strategiska och forskningspolitiska (eller ”kunskapspolitiska”, se nedan) aspekter av området. Detta innebär inte en underförstådd kritik. För det första finns ingen given motsättning mellan vetenskapliga intressen och nödvändigheten att foga in dessa i ett sammanhang där de kan få politiskt eller ekonomiskt stöd. Dessutom är det, i en situation där värdet av mycken humaniora ifrågasätts forskningspolitiskt (genom tystnad om inte annat), högst rimligt att humanister använder ett slags ansvarsfull opportunism för att om möjligt behålla det egna initiativet med avseende på problemformulering och forskningsagenda.

Kulturhistorisk medieforskning erbjuder intressanta möjligheter att tackla viktiga sociala och kulturella fenomen vetenskapligt. Jag tror dessutom att det har utsikter att positionera sig fördelaktigt både forskningspolitiskt och resursmässigt. Samtidigt lurar faror på de forskningspolitiska vatten vi alla försöker navigera, vilket jag också ska kommentera. Den senaste forskningspropositionen, *Forskning för ett bättre liv*, ger vissa ledtrådar angående varför kulturhistorisk medieforskning kan erbjuda bra strategiska möjligheter.¹ För humanister i

allmänhet och historiker i synnerhet erbjuder denna skrift annars ganska nedslående läsning, åtminstone om man i första hand intresserar sig för områdets forskningsmässiga status. I propositionens huvudtext nämns knappt historievetenskapen. Begreppet ”historia” förekommer fem gånger och tre av dessa är ointressanta. De övriga två lyder:

Arkeologi och historia har i ett EU-perspektiv en låg publicering och låg relativ citeringsgrad, som också är konstant över tiden (1988–2003).²

Det är också viktigt med tvärvetenskapliga ansatser som förutom naturvetenskap också omfattar samhällsvetenskap och humaniora, särskilt när det gäller t.ex. effektiva styrmedel, beteendefrågor och miljöhistoria.³

Dels uppmärksammas området alltså för sin låga publicerings- och citeringsgrad, dels som ett komplement inom det prioriterade miljöområdet. Humaniora omnämns oftare men nästan alltid i svepande ordalag och inte i relation till dess specifika forskningsmässiga betydelse. Däremot uppmärksammas vissa närliggande områden, under rubriken ”Forsknings- och utvecklingsinsatser på kulturområdet” vilken förekommer i avsnittet ”Forskning till stöd för andra politikområden”. Kulturarvsfrågor tas upp i samband med en diskussion om museer och liknande inrättningar. Det sägs bland annat att kraven växer, ”såväl internt som externt, på att institutionerna också aktivt skall medverka i samhällsdebatt och normbildning”:

Denna förändrade syn på kulturarvsinstitutionernas roll innebär också att synen på forskningen förändras. En viktig frågeställning är hur kulturarvsbegreppet skapas och formuleras med utgångspunkt i olika historiska, nationella och politiska förklaringsmodeller och hur detta förmedlas och brukas i ett kulturellt och socialt sammanhang.⁴

Enligt denna socialdemokratiska proposition bör alltså statliga kulturarvsinstitutioner vara ideologiskt aktiva och deras aktiviteter bör inbegripa en (re)kontextualisering av den egna verksamheten. Propositionen fokuserar på de statliga myndigheterna och institutionerna snarare än den akademiska forskningen, men det framhålls att ett närmare samarbete mellan dessa är önskvärd – något som redan tidigare tagit sig uttryck exempelvis i satsningar på forskarutbildning av museipersonal.

Det sägs inte uttryckligen, men fokus ligger på kulturforskningens tredje uppgift där avnämarna inte i första hand finns i det privata näringslivet utan inom andra statliga organisationer.

Massmedierna sägs, under samma rubrik, höra till ”våra absolut viktigaste kulturbärare”.⁵ Forskning på området påstås vara viktig på grund av mediernas allt större makt och deras betydelse för demokratiska grundprinciper som yttrandefriheten. Diskussionen om medieforskning är svepande och talet om dess betydelse framstår snarast som en symbolisk markering. Som sådan indikerar den ändå ett positivt intresse.

Ett tredje område vars betydelse framhävs i avsnittet om kulturforskning är det kulturpolitiska:

En av de viktigaste uppgifterna för den kulturpolitiska forskningen inför framtiden är att utveckla den kunskap som behövs för en offensiv och proaktiv kulturpolitik. Det är därför nödvändigt att med utgångspunkt i de kulturpolitiska målen och utifrån fortlöpande omvärldsanalyser diskutera och kartlägga och analysera de behov av kunskap som finns och hur de skall kunna tillgodoses genom forskning på kultur- och kulturarvsområdet. Inte minst är det viktigt med en diskussion och ett idéutbyte kring mångvetenskapliga frågeställningar. En kontinuerlig dialog måste föras mellan forskare, politiker och tjänstemän inom kultursektorn likaväl som mellan kultursektorn och universitet, högskolor och andra samhällssektorer. För att det här samspelet skall fungera behöver praktikerna mottagarkompetens för att ta del av forskningens senaste rön och fortbilda sig och forskarna behöver nå ut med sin forskning och föra dialog med sektorn om dess forskningsbehov.⁶

Återigen betonas alltså kulturvetenskapens tredje uppgift, samverkan med avnämare inom den offentliga sektorn och inom politiken. Den allmänna bakgrund mot vilken denna korta katalog över viktiga forskningsområden presenteras är den vanliga: globalisering, ökad kulturell mångfald, ny teknik, etcetera. Forskningen om kultur, inklusive medier, betraktas – som all annan forskning och utveckling – instrumentellt, som ett verktyg för att åstadkomma en positiv samhällsförändring i en tid präglad av snabb förändring och stor osäkerhet.

Kunskapens politik

Propositionens hantering av kulturforskningen kan därmed karaktäriseras utifrån den modell för ”kunskapspolitik” som har lanserats av Nico Stehr.⁷ Forskningspolitik präglas enligt Stehr av ambitionen att styra forskningsverksamheten medan kunskapspolitik handlar om att styra användningen av kunskap (som kan vara forskningsbaserad) för att uppnå politiska målsättningar. Kunskapspolitik blir därmed ett mycket vidare begrepp som implicerar en indirekt styrning av forskningen snarare än en direkt intervention. Den är samtidigt av grundläggande betydelse för forskningen eftersom den påverkar den allmänna uppfattningen om vad kunskap är.⁸ Forskningspropositionens behandling av kulturforskning är av detta slag. Den handlar om hur kunskap från kulturforskningen kan styras in mot politiskt intressanta användningsområden snarare än om hur produktionen av den ska regleras; den ger samtidigt en definition av vad kulturforskning är, ur politisk synvinkel.

Intresset för medieforskning, kulturarv och kulturpolitik kan på ett allmänt plan kopplas till samma tankefigur som används för att motivera satsningar på miljö och innovation – den överideologiska föreställningen om ”hållbar utveckling” (ibland ”hållbar tillväxt”) som lanserades på 1980-talet i samband med den så kallade Brundtland-rapporten och som innebär att stater bör understödja en utveckling som samtidigt innebär ekonomisk tillväxt, miljömässig resurshushållning och social sammanhållning. Denna övergripande målsättning är förstås öppen för alla möjliga tolkningar men den kan – som i Lisabonstrategin från 2000 – ses som grundläggande för modern kunskapspolitik. Den sociala och kulturella aspekten av begreppet hållbar utveckling bäddar för att också den reflexiva humanistiska forskningen kan ha ett samhällsuppdrag, som förmedlande mellan kulturer eller ideologier som hotar att råka i konflikt med varandra. (Den nya regeringens kulturutredningsdirektiv pekar också i denna riktning.)⁹ Under sådana förutsättningar tycks kulturhistorisk medieforskning – som genom ett utvidgat mediebegrepp också kan omfatta kulturarv, museologi med mera – ha goda möjligheter att få politiskt stöd.

Kanske kulturhistorisk medieforskning, med koppling till universitet, museer och andra statliga kulturinstitutioner, skulle kunna etablera sig i organiserad form. Denna form borde i så fall hamna inom den allt vanligare kategorin ”studier”. Kulturstudier, teknik- och ve-

tenskapsstudier, genusstudier och så vidare har på senare år vuxit fram huvudsakligen efter amerikanskt och brittiskt mönster, som gensvar på ett behov av att etablera nya empiriska områden och utifrån den allt vanligare tvärvetenskapliga akademiska organisationsmodellen. Dessa studier har inte trängt ut de äldre disciplinerna men de bör kanske ses som en ersättning för den tidigare akademiska expansionsmodellen med skapandet av nya discipliner eller subdiscipliner. Tvärvetenskapliga studieområden utgör hursomhelst idag ett fält där det är fullt möjligt att både inleda och avsluta en akademisk karriär.

Denna utveckling har, som Anders Ekström påpekade i konferensens inledningsanförande, ackompanjerats av ett antal teoretiska ”vändningar” eller nyorienteringar – språkliga och visuella vändningar, nya historiska orienteringar etcetera. Inom humaniora och samhällsvetenskap har dessa förändringar kunnat fogas in under det post-moderna paraplybegreppet. Men detta begrepp täcker knappast den intellektuella mångfalden inom den breda rörelsen bort från disciplinerna och mot en i vissa avseenden tydligare strävan efter samhällsrelevans. Inom mitt eget område, teknik- och vetenskapsstudier (*Science and Technology Studies*, STS), har en viktig utgångspunkt till exempel varit ett slags scientistisk sociologi. Möjligen är den minsta gemensamma nämnaren för dessa studier en antropologisering av den västerländska kulturen, inklusive den vetenskapliga, och en därav logiskt följande reflexivitet. Att sådan forskning, som ofta haft en mer eller mindre explicit samhällskritisk agenda, skulle kunna komma att inlemmas i statsunderstödda program för hållbar utveckling kan synas paradoxalt men är ändå inte orimligt. Parallella rörelser kan dessutom iakttas inom naturvetenskapen och tekniken.

Jag tror i själva verket att utvecklingen på det humanistiska fältet i vissa avseenden kan förstås bättre om man jämför med forskningens förändrade status och innehåll inom teknik och naturvetenskap. Relationen mellan naturvetenskap och humaniora har varit en smula ansträngd under senare år. Men enligt min mening var de *science wars* som jämte andra *culture wars* pågick under 1990-talet snarast ett epifenomen som osynliggjorde viktigare förändringar över hela det akademiska fältet.

Science wars-episoden handlade om ett slags motoffensiv från amerikanska och i viss mån brittiska naturvetare mot vad de uppfattade som antivetenskaplig och antiintellektuell kulturvetenskaplig forsk-

ning om naturvetenskapen. STS-området (som knappast utmärkt sig som antivetenskapligt) hamnade i skottgluggen under en animerad diskussion som ibland urartade till pajkastning. Samtidigt, i ett annat hörn av den akademiska världen, pågick en omvärdering av forskningens betydelse i mer generell mening som nu har börjat få påtagliga konsekvenser. De nya synsätten kom inte från natur- eller kulturvetare utan från forskare verksamma inom företagsekonomi, ekonomisk geografi och ekonomisk historia samt i mindre utsträckning nationalökonomi. De vände sig inte i första hand till sina kolleger inom naturvetenskap och teknik (vars verksamhet de utgav sig för att analysera) utan till medlemmarna av framväxande tvärvetenskapliga forskningsgrupperingar ("innovationsstudier" och dylikt) och inte minst till politiker och andra policyaktörer inom statliga och internationella organ (som OECD). Resultatet blev att vi sedan 1990-talet har begåvats med ett antal samhällsvetenskapliga modeller för att analysera forskningens betydelse i samhället, modeller vilka ganska ensidigt fokuserar på innovationsbegreppet, som också är centralt för det hållbara utvecklingstänkandet.

På samma sätt som inom humaniora har alltså delar av samhällsvetenskapen genererat ett antal studieområden som är löst sammanhållna genom en övergripande diskurs – inte den postmoderna utan en likaledes vag föreställning om ett framväxande "kunskapssamhälle". Studier av kluster, innovationssystem och *triple helix* utgår normalt från en politiskt sanktionerad föreställning om forskningen (eller kunskap, lärande, innovation – många likartade termer florerar) som motor i samhällsutvecklingen och det främsta konkurrensmedlet i en globaliserad ekonomi. Om humanistiska kulturstudier och STS har poängterat kunskapens och forskningens kulturspecifika karaktär så har innovationsforskarna betonat dess instrumentella karaktär, att den främst bör förstås utifrån tekniska och ekonomiska effekter (till vilka miljöeffekter numera också räknas). Detta har visat sig vara ett väl så effektivt sätt att underminera den klassiska idealbildningen kring forskning och kunskapsproduktion som värdefull i sig och styrd av de vetenskapliga eliterna själva. Resultatet känner vi – ett ökat intresse från stat och policyaktörer med avseende på sådant som utvärdering och tillämpbarhet för att styra upp ett system för högre utbildning och forskning som blivit allt kostsammare samtidigt som det kommit att uppfattas som allt viktigare.

Humanioras plats i detta system är oklar. Som jag diskuterat ovan tycks den kunna passa in genom att bidra till den hållbara utvecklingens mål att befordra social och kulturell sammanhållning i ett läge när nationer, regioner och lokalsamhällen utsätts för ett ökat tryck inifrån, på grund av accelererande kulturell diversifiering, och utifrån, på grund av globaliseringen. Intresset för medier i detta sammanhang motiveras bland annat av att deras politiska inflytande tycks växa samtidigt som grundförutsättningarna för de demokratiska processerna är under omförhandling. Humanistisk forskning med fokus på kultur och medier, och utrustad med skarpa kulturteoretiska redskap, skulle därmed kunna betraktas som ett komplement till statsvetenskapens forskning om deliberativ demokrati och *governance*. Kulturhistorisk medieforskning skulle kunna passa in i ett sådant humanistiskt forskningslandskap genom att bidra till en omvärdering av en navelskådande västerländsk medieuppfattning som i ett globaliserat samhälle inte är hållbar, varken intellektuellt eller politiskt, i västerlandet lika litet som någon annanstans. Den skulle också ge ett välbehövt bidrag till kritiken av den historielöshet som präglar diskursen om kunskaps-samhället generellt.

Med tanke på det politiska intresset för dessa frågor blir balansgången mellan seriös forskning och opportunism ett intressant vågspel. I bästa fall kan en satsning på politiskt definierade problem ge resultat som *inte* är politiskt definierade och som öppnar för konstruktiv kritik också av våra uppdragsgivare och finansierare. I sämsta fall kan vi se fram mot en bred politisering av kulturhistorisk medieforskning och annan politiskt intressant humaniora, samt en marginalisering av resten.

Avslutning

Utifrån de frågor om humanioras plats i det nya forskningslandskapet som hittills berörts vill jag avslutningsvis helt kort diskutera hur situationen för kulturhistorisk medieforskning kan tänkas se ut utifrån den konferens som är utgångspunkten för denna bok och utifrån min kunskapspolitiska lägesbeskrivning. Deltagarna representerade en rad humanistiska ämnen där idéhistoria, litteraturvetenskap och medie- och kommunikationsvetenskap var särskilt väl företrädade. Underrepresenterade, jämfört med vad man kanske kunnat förvänta sig, var etnologi

och konstvetenskap. Sådant kan bero på tillfälligheter – det mest signifikanta resultatet av en analys av deltagarlistan är väl att området representerades av ett ganska brett spektrum av humanistiska forskare, av vilka många dessutom kom från tvärvetenskapliga miljöer, men att samhällsvetenskaperna var mindre prominenta.

Om man ser till vilka ämnen som behandlades i föredragen framstår två områden som dominerande: traditionella (tryckta) och moderna (elektroniska) medier. Detta kan synas självklart men med tanke på det utvidgade mediebegrepp som forskningsområdet odlar kunde man kanske ha förväntat sig en större representation av ämnen som bara förekom i enstaka föredrag, till exempel mode, konsumtion och arkitektur. Tidsmässigt dominerade 1900-talet: perioden från 1900 till idag avhandlades i 31 föredrag medan perioden från 1600 till 1900 representerades av 14 föredrag.

En hastig analys visar alltså att området kulturhistorisk medieforskning vid denna konferens, som är den första i sitt slag i Sverige, tedde sig som ett tvärvetenskapligt humanistiskt forskningsområde av studietyp med fokus på det senaste seklet och ett traditionellt mediebegrepp. Den kulturteoretiska analytiska approach som i Anders Ekströms inledande lägesbeskrivning betonades finns representerad men också en hel del annat – vi har knappast att göra med en utpräglad gemensam metodmässig eller teoretisk profil. Konferensens kulturhistoriska medieforskning framstår kort sagt som ganska öppen och mångfasetterad i dessa avseenden.

Man kan fråga sig vilka utvecklingsmöjligheter ett område som detta har under nuvarande policyregim. Vetenskapligt är det lätt att fantisera ihop intressanta problemområden. Inom STS har en del forskning gjorts på temat vetenskap och medier men alltför litet om vetenskapens eget mediala system och dess ökande betydelse som maktinstrument. En fokus på representationens materiella aspekter öppnar – vilket vi såg exempel på under konferensen – för spännande analyser av arkitekturens, designens eller infrastrukturernas meningsproducerande funktioner. Moderna teorier och praktiker kring varumärkesbyggande borde vara ett Eldorado för medieforskning och dessutom ett inbjudande fält för historisering. Vår verklighet ederas i tusen verkstäder, från hemsidessnickrandet till en allt genomträngande produkt-design och propagandistisk monumentalarkitektur. Den forskare som anammar ett fördomsfritt mediebegrepp behöver aldrig gå sysslöslös.

Denna fördomsfrihet kan samtidigt vara ett problem, både vetenskapligt och politiskt. Mediebegreppet tenderar att svämma över alla breddar, vilket i och för sig inte är unikt. Modern bildanalys – åtminstone på det fotografiska området – rekommenderar en läsning av bilder som ”text”; modern diskursanalys låter ibland artefakter ingå som delar av diskursen; STS-forskningen har genom aktör-nätverksteorin tagit ett steg i liknande riktning genom att ifrågasätta gränsen mellan aktörer och artefakter och mellan natur och samhälle; i den foucauldianska traditionen tenderar makt och kunskap att sammansmälta. Ett brett mediebegrepp kan uppenbarligen innefatta inte bara olika former av audiovisuell, skriftlig och elektronisk kommunikation utan också allsköns artefakter, medieanknutna i traditionell mening eller ej. Det är inte bara så att mediet är en del av budskapet; med ett utvidgat mediebegrepp blir varje företeelse med ett budskap ett medium.

Upprivandet av gränser är delvis ett resultat av den tvärvetenskapliga modellen som studieforskningen använder sig av. Dess vetenskapliga förtjänster är obestridliga: appliceringen av invanda begrepp på oväntade områden ger ny kunskap. Men en alltför hållningslös attityd till grundläggande begrepp riskerar samtidigt, som Johan Fornäs antyder, att leda till analytisk impotens och kanske även maktlöshet i andra avseenden. Tvärvetenskapen (som idag går under otaliga namn) prioriteras nu forskningspolitiskt, främst utifrån tanken att många vetenskapliga kompetenser behövs för att lösa praktiskt orienterade problem. Med Stehrs terminologi kan betoningen på tvärvetenskap sägas vara symptomatisk för forskningspolitikens allt starkare prägel av kunskapspolitik (eller innovationspolitik). Denna typ av forskning associeras också mer med ”projekt”, som har tillfällig karaktär, än med institutionaliserad verksamhet. I ett sådant organisatoriskt paradigm uppträder forskaren mer som konsult än som företrädare för en akademisk profession. Överfört till ett humanistiskt sammanhang skulle en sådan arbetsmodell kunna innebära att en medieforskare har en uppsättning analytiska verktyg som kan appliceras för problemlösning inom en rad sammanhang men att han eller hon inte är bunden till ett begränsat empiriskt område (eftersom mediebegreppet är obegränsat). Medieforskaren blir en kulturteoretisk *jack of all trades*.

Detta kan innebära en urholkning av forskarens ställning som vetenskaplig expert och en rörelse bort från sådana institutionella sammanhang som ger yrkesmässig trygghet och ett slags maktbas. Den

begreppsmässiga flexibiliteten skulle kort sagt kunna åtföljas av en yrkesmässig flexibilitet av det slag som vi känner igen från stora delar av arbetslivet utanför akademien. De tidigare antydda problemen med eventuell politisering av forskningen kanske blir mer akuta i en sådan situation. Denna utveckling är inte ett hotfullt framtidsscenario, vi är mitt uppe i den. Problemen jag antyder rör heller inte specifikt kulturhistorisk medieforskning utan nästan all akademisk forskning. Jag vill ändå lyfta fram dem här eftersom de aktualiseras varje gång ett nytt tvärvetenskapligt studieområde med expansionistisk begreppsapparat ser dagens ljus. Jag har inga recept för hur frågor som politisering och försvagad professionell status ska hanteras. De positiva möjligheterna med att närma sig aktuella och politiskt uppmärksammade problem och samtidigt öppna för nya vetenskapliga perspektiv på dagens och det förflutnas medier är ändå, vilket denna bok och den tidigare konferensen visar, odiskutabla. Viktigast, om en sådan opportunitet ska kunna kallas ansvarsfull, är enligt min mening att alltid också uppmuntra forskning som inte är politiskt gångbar, men som ändå ryms inom det brett definierade fältet, samt att uppmuntra och belöna oväntade, icke-beställda, resultat. Kunskapspolitikens ambition att definiera vad kunskap är bör kort sagt bekämpas.

NOTER

1. *Forskning för ett bättre liv*, regeringens proposition 2004/05:80.
2. *Ibid.*, 25.
3. *Ibid.*, 85–86.
4. *Ibid.*, 215.
5. *Ibid.*, 216.
6. *Ibid.*, 217.
7. Nico Stehr, *Knowledge politics: Governing the consequences of science and technology* (Boulder: Paradigm Publishers, 2005).
8. *Ibid.*, 10.
9. <http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/84991> (senast kontrollerad 30/5 2008).